



byggnadsvård

Torsåkers kyrka

Torsåkers socken, Gnesta kommun, Strängnäs stift,
Södermanlands län



Antikvarisk medverkan

Invändig renovering av kor och sakristia 2007

Eva Wockatz

Torsåkers kyrka

Torsåkers socken, Gnesta kommun, Strängnäs stift,
Södermanlands län

Antikvarisk medverkan

Invändig renovering av kor och sakristia 2007

Eva Wockatz

Rapport 2013:06

© 2013 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

Författare: Eva Wockatz, antikvarie
Omslagsbild: Torsåkers kyrkas långhus och kor från väster (Slm D12-0301).
Foto, där ej annat anges: Eva Wockatz, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-KUS06-326

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2013

Innehåll

INLEDNING	5
Antikvarisk medverkan	5
SAMMANFATTNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	5
Beskrivning av kyrkan	6
KULTURHISTORISKA VÄRDEN	7
INVÄNDIG RENOVERING	8
Utseende före renoveringen	9
Utförda åtgärder	11
Avvikelse från underlaget	21
Antikvariska iakttagelser	22
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	23
Källförteckning	25
Litteratur	25
Opublicerat material	25
Arkiv	25
Administrativa uppgifter	27



1 Läget för Torsåkers kyrka. Utsnitt ur gröna kartan, Nyköping 9H NO, lantmäteriverket 2008.

INLEDNING

Torsåkers kyrkas kor och sakristia restaurerades under perioden februari - oktober 2007. Renoveringen utfördes i enlighet med beskrivning, daterad 2006-10-31, samt ritningar 2006-11-29, upprättad av arkitekt Margit Webbjörn, Trosa.

Tillstånd för arbeten har givits av Länsstyrelsen, enligt beslut 2006-09-28. Länsstyrelsen har gett underhandsbesked angående vissa tillkommande arbeten, såsom flytt av dopfuntsunderrede, reparationer av sakristians lås och tillträde till gravvalvet under koret.

Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid arbetets genomförande. Ett samordningsmöte hölls på plats den 26 februari 2007. Ytterligare platsbesök och fortlöpande dialog via e-post och telefon har utförts under arbetets gång. En antikvarisk slutbesiktning gjordes den 4 september 2007.

SAMMANFATTNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Följande åtgärder har i huvudsak utförts i kyrkan 2007:

- Vägg- och valvytor i kor och sakristia har rengjorts, putslagats och retuscherats alternativt kalkavfärgats.
- Ny utrymningsväg har tagits upp i sakristian.
- Sakristians två väggfasta bänkar har tagits bort.
- Fönsterbågar, karmar och innerdörrar i kor och sakristian har målats.
- Altartavlan, samt ljuskronan av glas har konserverats.
- Järnkistan, brudbänken och sakristiedörrens lås har renoverats.
- Dopfuntsunderrede, äldre brudbänk och ljuskrona av glas har flyttats.
- Elektriska installationer har utförts, nya elradiatorer och hörslinga har monterats i koret, ny belysning har satts upp i kor och sakristia.



2 Kyrkorummet sett mot koret efter restaureringen, april 2010 (Slm D10-355).

Beskrivning av kyrkan

Torsåkers kyrka består av ett rektangulärt långhus med åttkantigt gravkor i öster, sakristia i norr, vapenhus i söder och torn med gravvalv i väster.

Exteriör

Kyrkan har spritputsade lejongula fasader med slätputsade vita omfattningar och listverk. Tornets västra fasad har en rusticerad blindfasad ovanför det utskjutande gravvalvet. Gravvalvet i öster har slätputsade fasader och kraftiga hörnpilastrar. Samtliga tak är belagda med svartmålad skivtäckt plåt.

Interiör

Det långsmala kyrkorummet täcks av fyra höga valv, ett kryssvalv i väster och öster, samt två stjärnvalv i mitten. Kyrkans kor är beläget i det på 1770-talet uppförda gravkoret med åttkantig planform. Korets hörn markeras med pilastrar och väggfälten har nedsänkta rektangulära fält. Väggarna skiljs från det kupolartade taket genom en profilerad taklist. Sakristian på långhusets norra sida byggdes samtidigt på 1770-talet och för dess invändiga ut-

formning har koret stått som modell. Vapenhuset framför ingången i långhusets sydvästra del har murade väggfasta bänkar och målad bröstning.

Kyrkans fasta inredning härstammar huvudsakligen från 1700-talet, och mycket har skänkts av släkten von Scheven på Sörby, som fick patronatsrätt på 1730-talet. Nyare tillskott utgör bl a orgeln med fasad i nygotik och det fristående altaret med tillhörande altarring. Även predikstolen är marmorerad, dock i en mildare blå nyans än bänkinredningens blågröna.

Historik med relevans för ärendet

Kyrkan uppfördes ursprungligen på 1100-talet med rektangulärt långhus, smalare kor i öster och torn i väster. Under 1200-talet förlängdes kyrkan åt öster och fick ett rakt avslutat kor. Vapenhuset framför kyrkans ingång i västra delen av södra långhusmuren byggdes troligen i början av 1600-talet.

1735 anlades ett gravvalv för familjen von Scheven i tornets källarvåning och samtidigt omgestaltades tornets västfasad. 1772 förlängdes återigen kyrkan åt öster med ett gravkor och en sakristia uppfördes på långhusets



3 Kyrkan ligger på en höjd och exteriören präglas av nyklassicism (Slm D12-0302).

norra sida. På 1940-talet grusades hela den tidigare gräsbesådda kyrkogården. Exteriören renoverades senast 2003. Vid renoveringen så rengjordes och målades takplåten, korset på tornet nytillverkades, målades och förgylldes. Fönstren renoverades och målades, dock endast bågarnas utsida.

Tidigare invändiga renoveringar

1952-53 genomfördes en invändig renovering under ledning av arkitekt Arvid Stille där bl a gravkorets ursprungliga färgsättning i lejongult återställdes, valv och väggar putsades och elvärme installerades.

1979 så diskuterades att göra vissa förändringar på den fasta bänkinredningen, samt att ta fram bänkinredningens ursprungliga underliggande färgsättning, en marmorering i blått och grönt. Detta diskuterades återigen 1984, men de tänkta konservators- och målningsarbetena genomfördes aldrig.

Den senaste invändiga renoveringen utfördes år 1991, då altaret och altarringen från 1770-talet togs bort. Ett nytt fristående altare och altarring anskaffades. Båda ritades av arkitekt Jerk Alton. Det nya altaret och den nya altarringen målades i en blågrön marmorering, som

påminner om bänkinredningens originalfärgsättning, men är något "grönare". Genom att endast dessa inventarier är målade i denna kulör, så avviker de från övrig inredning i kyrkorummet. Även sakristians textilskåp var före renoveringen 2007 målad i en blågrön nyans.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Kyrkan ligger som en solitär på en höjd i det omgivande odlingslandskapet. Norr om kyrkan ligger en låg, välvd gulputsad gravkällare, den så kallade rosanderska graven, som har en ovanlig utformning, se bild 30.

Torsåkers kyrka har vid flera tillfällen förlängts och förändrats, men har i den västra delen kvar sitt medeltida murverk. Kyrkans exteriör har idag en nyklassicistisk prägel med blindportal i kvaderrustik på tornets västra sida och gravkor med pilasterindelade fasader, samt rundbågiga fönster i öster.

Kyrkans interiör är starkt präglad av 1700-talet med bevarad inredning och inventarier i form av bänkar, predikstol, orgelläktare, altartavla och dopfunt. Kyrkans intakta bänkinredning, tillkommen 1695 (eventuellt 1615) och 1772, tillhör Södermanlands äldsta bevarade



4 Långhuset sett mot väster med den slutna bänkinredningen. I förgrunden bänkar från 1700-talet och längre bak från 1600-talet (Slm D12-0303).



5 Del av kyrkans bänkinredning från 1600-talet. Till höger anas de 1979 framtagna marmorerade underliggande lagren, juni 2010 (Slm D12-0304).



6 *Sakristian sedd mot väster före arbeten startade, december 2006 (Slm D12-0305).*

och ger kyrkorummet en ålderdomlig prägel. Bevarade murade spisar, som i sakristian, är relativt ovanligt i länets kyrkor. Kyrkorummets och sakristians obehandlade tegelgolv bidrar starkt till interiörens karaktär, liksom till stor del den sammanhållna färgsättningen. Vapenhusets fasta bänkar är ovanliga. Den äldre omålade bänken, i anslutning till koret, som i äldre litteratur har benämnts "brudbänken", är även den ovanlig i sitt slag.

INVÄNDIG RENOVERING

Församlingen hade hösten 2004 inkommit med ett önskemål om att förändra den fasta bänkinredningen, eftersom de är "svårsuttna" och okomfortabla (kort sittbräda och låga ryggstöd med utskjutande horisontella lister). En antikvarisk förundersökning gjordes med anledning av detta av Sörmlands museum 2005, då museet framhöll att de kulturhistoriska värdena för dessa bänkar är stora, då de sannolikt är länets äldsta och bäst bevarade. Varje bänkrad av de äldsta är också individuellt utformade. Läns museet rekommenderade då i första hand reversibla åtgärder, som att lägga ut sittdynor på bänkarna, samt



7 *Vapenhuset i april 2010, med de två väggfasta bänkarna, samt underredet till dopfunten som före 2007 stod i sakristian (Slm D10-358).*

att informera kyrkobesökarna om vilka bänkar som är mer sittvänliga.

Kyrkorummet hade före 2007 endast en ingång, genom vapenhuset i söder. Räddningstjänsten i Gnesta hade därför vid en brandsynsförrättning (brand- och tillsynsprotokoll 2004-02-09) påpekat att alternativ utrymningsväg behövdes.

Ett förslag på att tills vidare utforma ett gudstjänstrum i själva koret, samt att skapa en andra utrymningsväg i sakristian togs fram i samarbete med församlingen och arkitekt Margit Webbjörn, Trosa.

Utseende före renoveringen

Kyrkan präglas av en enkelhet i interiören. Den äldre bänkinredningen från 1600- och 1700-talet går i samma gråblå ton som orgelläktaren, fönsterbågarna och predikstolen och har idag en vacker patina. Långhusets och korets väggar och valv är avfärgade i en ljus gul nyans.



9 Vid korets östra mur stod tidigare den så kallade "brudbänken", med okänd ålder (Slm D12-0307).



8 Korets utseende före omgestaltningen. Det fristående altaret och altarringen är ritade av arkitekt Jerk Alton och är från renoveringen 1991 (Slm D12-0306).



Koret

Gravkoret används som kor och här fanns tidigare endast lösa enkla bänkar utefter väggarna. Vid östra väggen stod den så kallade brudbänken. I kormitt stod altaret från 1991. På vardera sidan om altartavlan stod två runda vitmålade träkolonner. I taket hängde en ljuskrona av glas.

Valv och väggar i koret var avfärgade i en kulör som låg mellan kulören 46:3, 500 gr obränd terra (A:4:3) och kulören 92:3 300 gr ljusocker (A:2:3). Underliggande kalkfärg såg något gulare ut, eventuellt kalkat med pigmentet oxidgult. Långhusets valv och väggar var avfärgade i en kalkfärgskulör som låg mellan kulören 92:3 300 gr ljusocker (A:2:3) och kulören 94:3 350 gr guldocker (A:3:3), underliggande kalkfärg var något ljusare.

Sakristian

Sakristian hade tidigare två väggfasta bänkar, placerade utefter västra respektive östra muren.

10 Kyrkans medeltida dopfuntsunderrede var 2007 placerat i sakristian (Slm D12-0308).



11 Västra delen av sakristian före restaureringen, med den enkla fasta öppningsbara bänken (Slm D12-0309).

Sakristian har ett äldre tegelgolv. Detta var på vissa ställen i dåligt skick, tegelstenar var skadade eller saknades helt. Teglet var dåligt vid sakristians östra vägg, där bänken hade varit placerad, söder om järnkistan, samt vid sakristians västra vägg, norr om nya utrymningsvägen, samt vid södra väggen, bakom textilskåpet.

Sakristians väggar var före renoveringen nedtill målade med en mörkare bröstning, grön oljefärg, på den södra, östra och västra väggen. Bröstningen var målad med oljefärg i kulören 4D-710, obränd umbra. (Linoljefärg 2003). Underliggande färglager var ljusare grå. Ovanför bröstningen var väggarna vitkalkade, liksom den öppna spisen.

Sakristiedörren var på sidan som vetter mot långhuset målad i en ljusare grön kulör, som liknade ljusocker 4C-92. Sakristiedörrens sida som vetter mot sakristian var målad i bröstningens nyans.

Utförda åtgärder

Väggar och valv i koret

Väggar och valv i koret rengjordes av konservator Ulf Krook med så kallad Gommapanedeg. Efter rengöring av korets valv såg de putsade ytorna betydligt ljusare och renare ut, varför det i samråd beslutades att någon ny kalkavfärgning inte behövdes göras. Istället valdes att göra enstaka putslagningar och lokala retuscheringar.

Hål i putsen, efter elektriska installationer, samt mindre sprickor lagades med kalkputs och retuscherades med ny kalkfärg blandad på plats. Sprickor som fanns sedan tidigare (och som nu lagades), var i fönsternischen väster om voluten på norra väggen, samt i fönsternischen öster och väster om voluten på södra väggen.

I samband med de elektriska installationerna i koret råkade ställningen komma emot taklisten på västra väggen, norr om valvbågens mitt, där en putsbit lossnade. Putsbiten monterades tillbaks med kaseinlim och mjölk.

Väggar och valv i sakristian

När sakristians putsade valv skulle rengöras, visade det sig att denna kalkavfärgning satt betydligt lösare än i koret. Kalkfärgen lossade i stora flak. För att få ett bra underlag för ny kalkfärg valdes därför att skrapa ned kalkfärgen för hand med stålskrapa. Arbetet utfördes av konservator Ulf Krook. Kalkfärgslager som togs bort



12 En av korets sprickor i fönsternischen före det att putslagning utfördes (Slm D12-0310).



13 Sakristians underliggande grå avfärgning i sakristians valv (Slm D12-0311).



14 I sakristians västra vägg sågades en ny öppning upp (D12-0312).

bestod av ett flertal tunna strykningar med vit kalkfärg, samt den underliggande grå kalkfärgen. Valvets ytskikt som var intakt och som kom fram var kalkavfärgat i grått. Inga dekorationsmålningar syntes. Framskrapade putsytor rengjordes med Gomma nedeg. Valvet kalkavfärgades sedan med kalkfärg i samma gula nyans som koret.

Sakristians väggar var tidigare målade med en bröstning, en grön oljefärg, på den södra, östra och västra väggen. Det var i förfrågningsunderlaget sagt att färgen skulle tas bort helt. Prov utfördes därför med olika färgborttagningsmedel på sakristians västra vägg. Det bedömdes att det var en bättre lösning att låta oljefärgen vara kvar på väggytan, och att istället rengöra väggen och måla över den med ny oljefärg. Diskussioner fördes om att behålla väggarnas vita kulör eller att välja samma ljusgula nyans som koret och långhuset var avfärgade med. Efter församlingens önskemål valdes att gå över till den gula färgen på samtliga ytor. Övre vägg- och valvytor kalkavfärgades alltså i den gula kulören och nedre väggytor (bröstningen) som tidigare varit målade med oljefärg, målades på nytt med gul linolja.

Ny utrymningsväg i sakristian

För att tillgodose krav för alternativ utrymningsväg vid brand, togs en ny öppning upp i sakristians västra vägg. Innan detta utfördes mättes väggpartiet och sakristians höjder och murverket provborrades för att undersöka murverkets uppbyggnad. Det visade sig att marknivån utanför sakristian låg ca 15 cm ovanför sakristians golvnivå. För att ta upp nivåskillnaden lades en ny kalkstensplatta in vid ingången. Muren var murad med tegelstenar och gråstenar. Murverket bestod ytterst av naturstensmurverk och innerst av tegelmurverk, se bild 14.

Innan hålet i murverket togs upp, byggdes det planerade hålet på insidan för med en inplastad låda. Själva genomföringen gjordes med hjälp av kedjesågning utifrån.

Det var sagt innan håltagningen utfördes att tegelstenarna från murverket skulle tas tillvara av församlingen och förvaras i ett av församlingens utrymmen. Hela tegelstenar togs tillvara av församlingen och återanvändes senare till lagning av sakristians golv. Resten av murdelen med puts och gråstenar kasserades av entreprenören, på församlingens inrådan, utan samråd med antikvarisk konsult. Murpartiet bestod av både gråstenar och tegelstenar, se bild 14.



15 I samband med håltagningen noterades det rötskadade hammarbandet (Slm D12-0313).

När murdelen i öppningen togs bort, visade det sig att murpartiet ovan öppningen bestod av lös småsten som inte höll ihop. Det övre murpartiet rasade och fick ersättas med en gjutning av betong, som armerades.

I samband med håltagningen så kom också hammarbandet fram, vilket visade sig vara helt rötskadat. Hammarbandet lagades av timmerman Björn Björkqvist och fick ersättas i hela sin längd, från sakristians norra mur fram till långhusets norra mur, totalt ca 3.6 meter.

Ny utvändig sakristiedörr tillverkades av samma timmerman. Det ursprungliga förslaget var att göra två dörrblad. Museet hade önskemål om att istället bara göra ett dörrblad. Utsidan gjordes av kilsågade furubrädor, som behandlades med Roslagsmahogny (linolja, terpentin och trätjära), samt kimrökspigment.

Väggfasta bänkar i sakristian

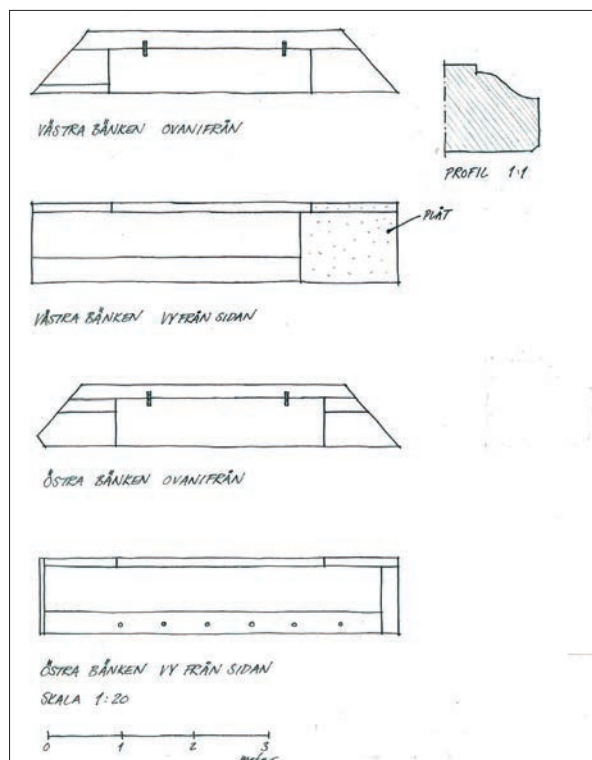
Sakristians två väggfasta bänkar togs bort. Anledningen till att församlingen ville ta bort bänkarna var dels att



17 *Detalj av den östra bänkens insida. Sittbrädan är utformad som en lucka. Vägghputsen är omålad (Slm D12-0315).*



16 *Östra delen av sakristian före renoveringen 2007, där sakristians andra väggfasta bänk var placerad (Slm D12-0314).*



18 Uppmätning av sakristians bänkar, Eva Wockatz, Sörmlands museum.

båda bänkarna var rötskadade i ändarna som legat an mot den murade väggen, men även för att kunna ta upp en ny utrymningsväg. Församlingen hade också önskemål om att senare tillverka och placera ett nytt textilskåp i östra nischen. Enligt Länsstyrelsens beslut skulle bänkarna dokumenteras av Sörmlands museum före borttagandet, vilket gjordes i december 2006.

De två väggfasta bänkarna var byggda utefter östra och västra sakristiemuren. Båda bänkarna var byggda direkt mot muren och tegelgolvet, samt bestod av vardera två kraftiga plankor. Bänkarnas framsidor var hyvlade. Bänkarna var enkelt byggda, med kraftiga brädor. Bänkarnas underrede bestod av spontade brädor. Väggsputsen bakom bänkarna var inte målad. Sannolikt var bänkarna uppsatta i samband med sakristians byggnation 1772.

Bänkarna var båda omkring 2.5 m långa och ca 0.4 m djupa. Sitthöjden var ca 0.55 m. Mittdelen av sitsarna hade en öppningsbar trälucka, så att bänkarna även kunde användas till förvaringsutrymme. Sittbrädan var ca 3 cm tjock och kanten var hyvlad med en karnisprofil.



19 Bänkarna var rötskadade i änden som varit placerad mot ytterväggen. Östra bänken (D12-0316).

Vardera lucka var fästad med två raka gångjärn, spikade med smidd spik. Bänkarna var målade i en grönaktig nyans. Bänkarna hade tidigare varit målade i en blågrå kulör, lik övrig bänkinredning i långhuset. Ca 0.7 m av västra bänkens framsida (norra delen) var klädd med en plåt, ett gnistskydd. Bänken var placerad direkt intill den murade spisen. Nedtill på östra bänkens framsida var sex luftningshål borrade. Hålen såg ut att vara tillkomna senare än 1772.

I Länsstyrelsens beslut nämndes inget om krav på förvaring av de äldre bänkarna, varför församlingen valde att göra sig av med dem. Den västra bänken togs dock tillvara av Sörmlands museum (gåvobrev skrevs) och ingår nu i museets samlingar. Den östra bänken eldades upp av församlingen.

Bänkarna tillhörde sakristians fasta inredning och var sannolikt byggda samtidigt som sakristian, år 1772, och hade genom att få eller inga kyrkor i länet har väggfasta bänkar bevarade i sakristian ett högt kulturhistoriskt värde.



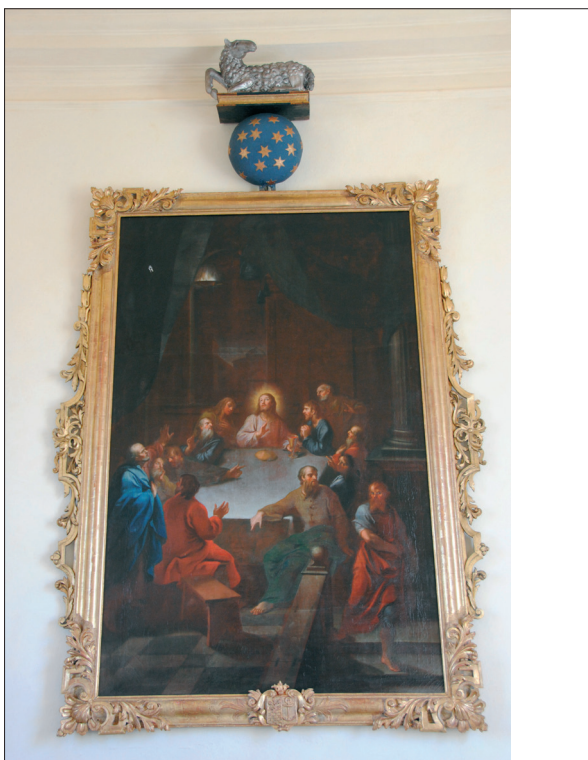
21 Väggytan bakom bänkarna var okalkad. Det stora borrhålet är efter provborrningen inför håltagningen av utrymningsvägen (Slm D12-0318).



20 Sakristian sedd mot öster före åtgärder. Färgsättningen var vitkalkade väggar med en grönmålad bröstning. Nischens innerdörr var gråblåmålad som långhusets bänkinredning (D12-0317).



22 Konservator Bertil de Beer arbetar med borttagning av gulnad fernissa (Slm D12-0319).



23 Altartavlan efter konservering i april 2010 (Slm D12-0320).

Övriga arbeten i sakristian

Delar av sakristians golv hade skador. Golvet kompletterades med återanvända tegelstenar vid sakristians östra vägg, söder om kistan, vid sakristians västra vägg, norr om nya utrymningsvägen, samt vid södra väggen, bakom textilskåpet. Tegelstenarna togs från murpartiet som togs bort då sakristians nya utrymningsväg/öppning togs upp.

Fuktproblem förekom i sakristian och en avfuktare hade en tid före renoveringen använts. Ett mindre hål borrades nu i sakristians yttervägg, där avfuktarens avrinning går ut. En sotare öppnade upp öppningen i sakristians murspis, så att sakristian återigen har en viss ventilation.

Konservatorsarbeten altartavla

Altartavlan lyftes ned i februari 2007 och åtgärdades i det intilliggande församlingshemmet. Altartavlans äldre gulnade fernissa avlägsnades av konservator Bertil de Beer med bomullstops, aceton och balsamterpentin. Vid borttagningen av fernissan följde vissa äldre retuscheringar med, dessa fylldes i med "utdragna" Beckers konstnärsfärger, Windsor & Newton. Ny fernissa lades på. Den förgyllda ramen, lammet och fanan rengjordes. Vissa retuscheringar gjordes med akvarellfärg på ramen. Altartavlan är målad 1732 av Georg Engelhard Schröder. Motivet är Nattvardens instiftande.

Lösa bänkar i koret

Äldre enkla bänkar som tidigare stod i koret placerades i församlingens museum vid Frustuna kyrka.

Järnkistan

Sakristians järnkista var kraftigt korroderad undertill, eftersom den stod direkt på ett murat tegelstensfundament. Kistan är sannolikt även den insatt i samband med sakristians byggnation 1772. Kraftiga plattjärn/byglar av smide, var inmurade i fundamentet. Byglarna kunde slutas runt kistan och gick att låsa med två kraftiga låsanordningar. Eftersom rostangreppen i kistans botten var kraftiga, valdes att förhöja kistan, så att kistans undersida inte skulle stå dikt an mot tegelmurverket.

Överenskommelsen mellan församlingen och antikvarisk konsult var att de inmurade byglarna som omsluter kistan skulle förlängas för att kunna placera kistan högre upp, med luftning under kistan. Kistan skulle åtgärdas av metallkonservator (rengöras och rostskyddsbehandlas på

undersidan). Vid slutbesiktningen var byglarna kapade, inte förlängda och inte återmonterade. Församlingen hade själva rengjort kistan, behandlat den med ugnssvärta och ställt den på metallister. Järnen förvaras idag hos församlingen.

Trälagningar

Trälagningar har utförts på fönstersnickerier, sakristians invändiga dörrar (nischerna), på textilskåp och stol i sakristian. Bottenstycket på korets norra fönsterbåge var i så pass dåligt skick att delen fick bytas ut. Lagningarna utfördes av Lundkvist bygg AB.

Även nedre delen på karmen i sakristians östra fönsterbåge lagades. Denna lagning utfördes av timmerman Björn Björkqvist.

Måleriarbeten

Fönsterbågarna skrapades, rengjordes och målades med linoljefärg av Gnesta måleri AB. Innerbågen målades på samtliga sidor. Ytterbågarna målades endast på bågarnas mellansidor, eftersom yttersidan hade målats vid den utvändiga renoveringen 2003. Kulören på fönsterbågar och invändiga dörrar i sakristian togs fram i samband med antikvarisk konsult och Gnesta måleri AB. Kulören som användes var 6A-98, pigmentet bensvart, Ottossons linoljefärg. (Linoljefärg 2003). Även sakristiefönstrets galler målades i den gråblåa färgen.

Vid renoveringen valdes att gå över till den gråblåa linoljefärgskulören även på sakristiedörrens sida mot långhuset och på insidan av den nya utrymningsdörren i sakristian. Även det befintliga textilskåpet i sakristian målades in i den gråblåa kulören.

Församlingen lät även på eget initiativ måla om den äldre stolen i sakristian, utan att meddela antikvarisk konsult. Sitsen var tidigare svart. Stolen målades med linoljefärg i samma gråblåa kulör, bensvart 6A-98.

Elektriska installationer målades av konservator Ulf Krook med en latexfärg i samma gula kulör som omgivande murytor.

Konservatorsarbeten glasljuskrona

Korets glasljuskrona är skänkt 1782 av dåvarande ägaren till Sörby. Enstaka glasprismor och två ljusmanschetter saknades. Dessa kompletterades nu



24 Järnkistan som var placerad i sakristian hade en hel del rostangrepp (Slm D12-0321).



25 Järnkistan var placerad på ett murat tegelstensfundament (Slm D12-0322).



26 Ljuskronan som sågs över av metallkonservatorn (Slm D12-0323).

med nytillverkade av handblåst glas. Enligt överenskommelse mellan metallkonservatorn och antikvarisk konsult skulle dessa nya delar noga märkas, vilket dock aldrig blev utfört. De utbytta manschetterna och prismorna hänger nu på ljuskronans södra del och de nya manschetterna har svaga gråformade fläckar på sig. De nya prismorna var fulla med glasblåsor. Ljuskronans prismor rengjordes och vissa mässings-trådar byttes ut. Enligt konservatorn var ett flertal av prismorna utbytta sedan tidigare. Nya glasdelar tillverkades av Skeppsta glashytta, Blacksta socken.

Brudbänken

Bänken var 1944 placerad på orgelläktaren. Bänken har daterats till omkring 1630. På sittbrädan står bokstäverna IHS, Jeus homium salvator. Bänken har stort kulturhistoriskt värde. Bänken benämns i Ivar Schnells kyrkobeskrivning för "brudbänken". Brudbänken var tidigare placerad vid korets östra vägg. Bänkens sida var i behov av konservatorsarbete, eftersom dess ena sida satt löst.

Eftersom koret nu skulle nyttjas som gudstjänstrum behövdes ny placering för bänken. På grund av platsbrist placerades den strax under och intill predikstolen. Ett underrede som bänken skulle placeras på, var tänkt att tillverkas av timmerman Björn Björkqvist. Underredet skulle målas in i den gråblåa kulören, men detta blev inte utfört. Bänken hade åtgärdats av hantverkare Thorvald Hagström, på församlingens initiativ utan att antikvarisk konsult var underrättad.

Gravvalvet under koret

I samband med renoveringen diskuterades fuktproblem i koret. Problemen visar sig genom fuktrosor och putssläpp utvändigt på gravkorets nedre fasader, samt även invändigt vid korets södra vägg. Församlingen ville därför i samband med arbetena gå in i gravkoret, för att undersöka eventuella fuktkällor. För att komma ner i gravkoret lyftes ett kalkstenssteg i trappan av metallkonservatorn. Detta murades sedan tillbaks av Jakobsson Mur & Puts.

Vid golv vid gravvalvets sydvästra hörn observerades en antydan till vattensamling. Av allt att döma hade gravkoret varit fuktigt en längre tid, eftersom ingenting fanns kvar av träkistor och dylikt. Vissa benrester fanns kvar i mitten av gravkoret, men det är ovisst vem som är begravd här.



27 Ny placering av brudbänken, strax nedanför predikstolen (Slm D12-0324).

Vissa muntliga diskussioner fördes mellan församlingen, Sörmlands museum och Länsstyrelsen huruvida fuktproblemen skulle avhjälpas. Senare grävdes utvändiga provgropar för att se skicket på dräneringen. Grävningen utfördes med arkeologisk kontroll (se separat rapport). Det som kunde konstateras var att dräneringen låg för lågt, samt att den var utförd med fel sorts fyllnadsmaterial. Församlingens förslag var att placera en avfuktare i gravkoret, täcka gravkoret med Lecakulor och se över dräneringen. Ett förslag med ansökan lämnades in till Länsstyrelsen.

Flytt av inventarier

I sakristian stod tidigare den medeltida dopfontens underdel, foten och mellandelen. Delarna användes vid tidigt 1900-tal som underrede till en solvisare på kyrkogården. När dopfuntsunderdelen togs in i kyrkan igen, omkring 1940, så placerades den vid korbågens norra sida. Då den andra kyrkobeskrivningen togs fram 1964, var delarna placerade i sakristian. Delarna är av kalksten och är sannolikt tillverkade på Gotland på 1200-talet. Församlingen ville 2007 hitta en annan

placering, eftersom det ansågs för trångt med dopfuntsdelarna i sakristian. Efter en del diskussioner mellan församlingens fastighetsansvarige och antikvarisk konsult om var den istället skulle kunna placeras, så föreslog församlingen att ställa ut delarna utanför vapenhuset, för att använda delarna som underrede till en blomsterurna. Museet var inte positivt till detta, men församlingen drev på starkt att den inte kunde förvaras i sakristian, vapenhuset eller församlingens museum, varför till och med alternativet att para ihop den med någon annan församlings dopcuppa diskuterades. Diskussionen låste sig och församlingen ansökte hos Länsstyrelsen om tillstånd att flytta ut delarna. Länsstyrelsen gav ett positivt underhandsbesked och resultatet blev därför att dopfuntsdelarna under en kort period placerades utomhus vid kyrkans vapenhusingång. Istället för det stora "fat" som mer än väl skulle täcka delarna, placerades en ny smal blomsterurna på dopfuntsdelarna. Funtens placering var inget bra alternativ, med tanke på dess utsatthet för regn och frost. Andra personer i församlingen verkade sedan för att dopfuntsdelarna efter avslutad renovering placerades i vapenhuset.



28 Gravvalvet under koret sett mot öster 2007 (D12-0325).

Församlingen ville även flytta korets glasljuskrona till sakristian, vilket också utfördes.

Utvändiga arbeten

Fasadytorna runt den nya utrymningsvägens öppning spritputsades och själva omfattningen gjordes slät. Spritputsen avfärgades med kulturkalkfärg i oxidgult, i en kulör mellan 920:3 och 920:4. Kulören blev något mörkare än övriga fasadytor, men kommer sannolikt att blekas med tiden.

Nytt gruslager lades på kyrkogården. Gruset lades framför sakristians och vapenhusets ingång. Dessa arbeten utfördes av församlingen.

Övriga arbeten

Ny belysning sattes upp i koret. På taklisten monterades en ljusslinga som ger diffust ljus upp i korvalvet. Denna ljusslinga kompletterades med spotlights, som lyser ned i koret. Både ljusslingan och spotlights monterades på skenor. Det var sagt att spotlightsarmaturerna skulle målas in i omgivande väggytors kulör, vilket dock inte

blev gjort. Armaturerna placerades så att de inte är synliga från långhuset.

I samband med renoveringen installerades även en hörslinga i kyrkan.

Brudbänken och kistan skulle enligt muntlig överenskommelse mellan församlingen och antikvarisk konsult åtgärdas av konservator. Församlingen valde själva att åtgärda järnkistan på enklaste sätt med ugnsvärta.

Till koret beställdes nya stapelbara klädda stolar. Förslag på nya stolar togs fram i samråd mellan församlingen och arkitekt Margit Webbjörn. Församlingen valde att frågå detta och beställde stolar av annan modell.

Delar av altarringen från 1991 togs bort. Altarbordet placerades återigen i koret. Något nytt textilskåp som planerades 2007 har inte projekterats.

Sakristiedörrens lås hade hängt sig. Nyckeln gick inte att vrida runt. Låskistan demonterades och lagades av församlingens fastighetsansvarige.



29 Sakristian sedd mot väster efter åtgärder 2007 (D12-0326).

Nya utrymningsskyltar från Lisol Scandinavia AB har satts upp i långhus och sakristian, EXIT 8414 och EXIT 8404.

I samband med arbetena dammdes kyrkorummet ned. Kyrkan städades av församlingens personal. Predikstolens tak rengjordes av konservator Ulf Krook och orgeln skulle rengöras av orgelkunnig specialist.

Avvikelser från underlaget

Länsstyrelsen har gett underhandsbesked angående vissa tillkommande arbeten, såsom flytt av dopfuntsunderrede, reparationer på sakristians lås, samt tillträde/öppning av gravvalvet under koret.

Utrymningsväg i sakristian

Öppningen lades inte symmetriskt under valvbågen. Önskemål om att göra denna ändring kom från församlingen, med argumentet att öppningen då inte skulle hamna direkt framför den utvändiga graven, samt att

det skulle bli lättare att möblera i sakristian. Detta godkändes på plats av antikvarisk konsult.

Rengöring istället för avfärgning/målning

Väggar och valv i koret rengjordes, sprickor lagades och ytorna retuscherades. De kalkavfärgades inte helt, vilket var angivet i förfrågningsunderlaget. Beslutet togs på ett samrådsmöte med antikvarisk konsult, arkitekt Margit Webjörn, församling och konservator.

Det var i förfrågningsunderlaget sagt att färgen nedtill på sakristians väggar skulle tas bort helt. Det bedömdes dock som att det var en bättre lösning att istället rengöra väggen och måla över den med ny oljefärg.

Ny korinredning

Förslag på nya stolar togs fram i samförstånd mellan arkitekt och församling, en finsk stol från Mobel OY i Finland, "Hela" som skulle beställas betsad i ljusgrå kulör NCS S2500-N, med sitsen klädd i gråblått tyg "Mega" nr 726. Vid slutbesiktningen var tillfälligt två



30 Sakristian sedd utifrån efter åtgärder, med den nya utrymningsvägen. Till vänster den så kallade rosanderska graven (D12-0327).

sorters stolar utplacerade. Församlingen beställde senare en enklare stol, från tillverkare Balzar Beskow, modell S-323, dock med samma målning och tygklädsel.

Flytt av inventarier

Vissa inventarier har flyttats, såsom dopfuntsdelarna, brudbänken, altarringen, samt äldre enklare bänkar i koret. Brudbänken är nu placerad under predikstolen och övriga inventarier förvaras i församlingens museum i Frustuna.

Övriga arbeten

Konservatorsarbeten utfördes på ljuskronan och nummer-tavlan, samt siffrorna. Lagningar utfördes på låset i sakristiedörren av församlingens fastighetsansvarige Lennart Schånberg.

I samband med arbetena drogs en hörslinga in i koret.

Antikvariska iakttagelser

I samband med startmötet, inspekterades sakristians vind, för att mäta och få fram avståndet mellan hammarbandet och den nya dörröppningen. Sakristians vind är relativt svår att nå, eftersom man först måste passera långhusvinden. Sakristians vind är också isolerad, varför själva takstolsvirket är svårt att inspektera. Vid besöket noterades pågående fuktskada i sakristians sydvästra hörn. Det var också här som hammarbandet visade sig vara rötskadat, se bild 15. Här noterades också en äldre inskription på långhusets norra mur, murpartiet som är inbyggt bakom sakristians vind, se bild 32. Långhuspartiet är byggt på 1200-talet. Inskriptionen gick inte att tyda och är svår att datera, men tillkommen före sakristians byggnation 1772.

I sakristians östra bänk, på sakristiegolvet, hittades äldre mynt. Bänken var placerad intill järnkistan. Mynten som hittades var ½ shilling år 1822, ¼ shilling år 1819, 1872, 1/12 shilling år 1790, 1799, 1805, 1809, samt 1 öre år 1858, 1875. Mynten togs om hand av församlingen.



31 Långhusets norra mur som syns på sakristians vind (D12-0328).

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

En hel del nya frågeställningar dök upp under arbetenas gång, vilket dels berodde på att församlingen inte hade tagit med alla önskemål med renoveringen i ansökan till Länsstyrelsen, samt att församlingens fastighetsansvarige var pådrivande och viljestark, som under hand tog upp nya frågeställningar och nya förslag till förändringar. Vissa beslut togs därför på plats under tidspress och utan projektering, vilket medförde att en del åtgärdsförslag var ogenomtänkta. Församlingen var också oenig.

Även vissa oplanerade åtgärder i samband med håltagningen i sakristiemuren fick vidtas, eftersom murpartiet ovanför inte höll ihop och för att hammarbandet var rötskadat.

På grund av kostnadsskäl blev inte heller en del åtgärder genomförda. Det var arbeten som var överenskomna att utföras, såsom att järnkistan skulle tas om hand av metallkonservator, samt att den flyttade brudbänken skulle få ett nytt underrede för att bänken skulle stå stadigt och inte klämmas mellan första bänkraden och kalkstenstrappsteget. Underredet skulle hyvlas och må-

las med gråblå linoljefärg. Även järnen runt järnkistan skulle förlängas och återmonteras. Dessa arbeten valdes av församlingen att inte utföras. Brudbänken skulle ses över och lagas av en konservator. Brudbänken lagades, men dock inte av en konservator.

Järnkistans järnbyglar förvaras hos församlingen. Järnen bör förlängas och återmonteras runt järnkistan av en kunnig smed. En metallkonservator bör se över järnkistan.

Arbeten har utöver ovanstående kommentarer utförts i enlighet med Länsstyrelsens beslut och med antikvarisk medverkan.



32 Mynten som hittades i östra bänken var från år 1790, 1799, 1805, 1809, 1819, 1822, 1858, 1872 och 1875 (Slm D12-0329).



33 Järnkistan i sakristian efter åtgärder (Slm D12-0330).



34 Vy från sakristian ut till långhuset efter åtgärd (Slm D12-0331).

Källförteckning

Litteratur

- Bohrn, E. 1944. *Torsåkers kyrka*. Sörmländska kyrkor
58. 1 uppl. Nyköping.
Schnell, I. 1964. *Torsåkers kyrka*. Sörmländska kyrkor
58. 2 uppl. Nyköping.

Opublicerat material

- Kategoriinventering, Inventering av kyrkor i Nyköpings
kommun, Södermanlands län, Strängnäs stift, 2002
– 2010.
Westerlinds arkitektkontor AB. *Torsåkers kyrka Vårdplan*.
2006-09-24.

Arkiv

- Antikvariskt Topografiskt Arkiv (ATA), Stockholm
Kungliga Byggnadsstyrelsens ritningsarkiv
Lantmäteriet i Nyköping.
Sörmlands museums arkiv (SLM), Nyköping
Bildarkiv
Forskningsarkiv
Topografiskt arkiv



34 Koret efter åtgärder (Slm D12-0332).

Administrativa uppgifter

Fastighetsuppgifter

Objekt: Torsåkers kyrka

Kommun: Gnesta kn

Fastighetsbeteckning: Torsåker-Sörby 1:10

Socken: Torsåker

Län: Södermanland

Författningsskydd

Lag (1998:950) om Kulturminnen m m

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML). Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare och beställare: Frustuna församling, Lennart Schånberg, Frustuna prästgård, 646 91 Gnesta
Kvalitetsansvarig, besiktningsman: Trosa byggkonsult, Stig Ericsson.

Antikvarisk medverkan: Sörmlands museum, Eva Wockatz, Box 314, 611 26 Nyköping

Totalentreprenör: Gnesta måleri & golv AB, Lennart Larsson.

Entreprenör konservator, altartavla och väggytor: Ulf Krook med medarbetare Bertil de Beer. Entreprenör elektriska installationer: Andréasons El AB, entreprenör belysning: Fosforos Ljusdesign, entreprenör timmer: Björn's Hantverk o byggnadsvård AB, Björn Björkqvist, entreprenör trä: Lundqvist bygg AB, entreprenör konservator, metall: Z-Metallform AB, Cai Zetterström, entreprenör håltagning: Borrteknik i Södertälje AB, entreprenör mureri: Gnesta mur och puts AB

Underlag

Invändig upprustning. Förfrågningsunderlag, beskrivning, Upprustning av ytskikt i kor och sakristia, daterad 2006-10-31, ritning "Ändringar Skiss 2006-02-20", samt ritning "Ny ytterdörr i sakristia", daterad 2006-11-29. Webjörn Arkitektkontor.

Övriga uppgifter

Länsstyrelsens i Södermanlands län, beslut 2006-09-28, dnr 433-6844-2006

Länsstyrelsen har gett underhandsbesked angående vissa tillkommande arbeten, såsom flytt av dopfuntsunderrede, reparationer på sakristians lås, samt tillträde till gravkoret under koret.

Sörmlands museum, dnr KN-KUS06-326

Tillstånd för arbeten har givits av Länsstyrelsen, enligt beslut 2006-09-28, Dnr 433-6844-2006.

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.

Material

Linoljefärg snickerier: Ottossons linoljefärg, bensvart 6A-98

Kalkbruk och kalkfärg: Luftkalkbruk, Hammarkalk, Målarkalk AB, Helsingborg. Invändigt på väggar och valv har pigmenten guldocker och något grön umbra använts. Till utvändigt gul spritputs har använts kulör mellan 920:3 och 920:4, oxidgult. Till utvändigt bruten vit slätputs har använts kulör 30:2 grön umbra.